Przemysław Kierończyk

Gdańska Szkoła Wyższa, Gdańsk

Aneksja Litwy przez ZSRR w roku 1940 jako element współczesnej dyskusji politycznej i prawnej

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2014.004>

Tegoroczne, dramatyczne wydarzenia na Krymie oraz nadal trwający (w czasie pisania niniejszego artykułu) konflikt w południowo-wschodniej Ukrainie skłaniają wielu komentatorów wydarzeń do szukania historycznych analogii. Z zachowaniem reguły *toutes proportions gardées*, lub zgoła bez pamiętania o niej, szuka się podobieństw do najnowszych wydarzeń w faktach poprzedzających wybuch II wojny światowej, wskazując głównie na „pokojowe” podboje Adolfa Hitlera¹. Nieco rzadziej wykorzystuje się porównania do podobnych sukcesów agresywnej polityki Józefa Stalina². W tym kontekście, odrzucając pokusę szukania za wszelką cenę prostych odpowiedników dzisiejszych zjawisk w historii i pamiętając o oczywistej prawdzie, że dzisiejszą Federację Rosyjską od stalinowskiego Związku Radzieckiego dzieli bardzo wiele, warto być może

¹ Zob. L. Szewcowa, *Nowa doktryna Putina i duch Monachium*, http://wyborcza.pl/1,75968,15554051,Nowa_doktryna_Putina_i_duch_Monachium.html (dostęp: 18 maja 2014 r.).

² Nie oznacza to, że porównania prezydenta Władimira Putina do Józefa Stalina nie pojawiają się. Zob. np. B. Johnson, *Is Vladimir Putin a New Stalin? Not now the USSR has fallen apart*, <http://www.telegraph.co.uk/news/world-news/vladimir-putin/10686699/Is-Vladimir-Putin-the-new-Stalin-Not-now-the-USSR-has-fallen-apart.html> (dostęp: 18 maja 2014 r.).

przyjrzeć się uważnie operacji przyłączenia państw bałtyckich do ZSRR³.

Autor niniejszego artykułu nie chce opisywać ogólnie historii Litwy, w tym dramatycznych wydarzeń roku 1940, odsyłając w tym zakresie do dzieł uznanych autorów, cytowanych często także w tej pracy. Zgodnie z tym założeniem, skoncentrował się na problemie współczesnych następstw podboju dokonanego przez ZSRR, obecnych w dyskursie historycznym, politycznym i prawnym między dzisiejszą Rosją i Litwą.

W Polsce niezbyt znany jest fakt, że problem odszkodowań od Federacji Rosyjskiej był podnoszony na Litwie w ostatnich dziesięcioleciach nie tylko w dyskusjach medialnych, lecz także przez najwyższe czynniki oficjalne.

Jako pierwszą w tym kontekście warto wspomnieć uchwałę Rady Najwyższej Litwy z 4 czerwca 1991 roku (czyli jeszcze z okresu przed powszechnym uznaniem niepodległości) – o zadośćuczynieniu za straty wyrządzone Republice Litewskiej oraz jej mieszkańcom przez ZSRR w latach 1940–1991, wzywającą rząd litewski do podjęcia w tym zakresie odpowiednich kroków negocjacyjnych z ZSRR⁴.

Odnotować natomiast należy przede wszystkim ustawę z dnia 13 czerwca 2000 roku – o zadośćuczynieniu za straty spowodowane okupacją ZSRR⁵. Określiła ona rodzaje strat, ramy czasowe

³ W artykule niniejszym posłużono się przykładem Litwy jako pierwszego państwa, w stosunku do którego w czerwcu 1940 roku ZSRR wystosował ultimatum, a także pierwszego formalnie „przyłączonego” do ZSRR. Notabene – jesienią 1939 roku kolejność działań radzieckich była odmienna, pierwsze ultimatum wystosowano do Estonii. Zob. np. P. Łossowski, *Kraje bałtyckie w latach przełomu 1934–1944*, Warszawa 2005, s. 52.

⁴ Opublikowana w „Valstybės Žinios” z 1991 r. Nr 17–456. Tekst w języku litewskim dostępny na stronie internetowej http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=1394&p_tr2=2 (dostęp: 18 maja 2014 r.).

⁵ Nosi ona numer No. VIII-1727, a opublikowana została w „Valstybės Žinios” z 2000 r. Nr 52–1486. Tekst w języku litewskim jest dostępny na stronie internetowej http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=103905&p_tr2=2 (dostęp: 18 maja 2014 r.). Tłumaczenie angielskie jest dostępne na stronie internetowej http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=1048852 (dostęp: 18 maja 2014 r.), rosyjskie – http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=104187 (dostęp: 18 maja 2014 r.).

dotyczące roszczeń, nakładając przy tym odpowiednie obowiązki na rząd litewski⁶. Straty litewskie oszacowane zostały na ponad 23 mld euro (40 mld litów)⁷ i ta kwota dziś pojawia się najczęściej.

W późniejszych latach stanowisko litewskie nie uległo zasadniczym zmianom i nadal, choć może bez nadmiernej ostentacji, problem odszkodowań jest sygnalizowany przez wysokich przedstawicieli tamtejszego aparatu państwowego. Na przykład w 2004 roku przewodniczący Komitetu (komisji) Spraw Zagranicznych litewskiego Sejmu (*Sejmasu*) Gediminas Kirkilas podkreślał, że rząd wielokrotnie próbował rozpocząć negocjacje ze stroną rosyjską w sprawie odszkodowań za straty poniesione w czasie okupacji, ale żadnej zadowalającej odpowiedzi nie otrzymano.

Natomiast 18 sierpnia 2004 roku pojawił się wywiad ówczesnego prezydenta Litwy Valdas Adamkusa dla „*Niezavisimoj Gaziety*”, w którym w dosyć pojednawczej formie, aczkolwiek jednoznacznie podniósł kwestię odszkodowań⁸.

W sprawie odszkodowań występował także Algridas Brazauskas. Poddając w 2005 roku krytyce propozycje opozycyjnej partii konserwatywnej, ówczesny premier uznał jednak, że problem odszkodowań istnieje⁹, podkreślając przy tym wspólnotę losów Litwy

⁶ Ustawą zostały objęte straty z lat 1940–1993 (od rozpoczęcia okupacji do opuszczenia Litwy przez ostatnich żołnierzy Federacji Rosyjskiej). Do obowiązków rządu litewskiego należało przede wszystkim powołanie delegacji do spraw negocjacji z Federacją Rosyjską w kwestii odszkodowań, wystąpienie z żądaniem rozmów i określenie wysokości szkód.

⁷ Zob. np. serwis PAP z 20 sierpnia 2004 roku i „*Dziennik Polski*” z 24 marca 2006, <http://www.dziennik.krakow.pl> (dostęp: 18 maja 2014 r.).

⁸ „Litwa z punktu widzenia prawa międzynarodowego nigdy nie była częścią Związku Radzieckiego. W okresie pięciu dziesięcioleci była nieprawnie okupowana przez Związek Radziecki. [...] Rosja stała się prawnym spadkobiercą upadłego imperium radzieckiego. [...] Zdaniem Litwy, przestępstwa międzynarodowe komunistycznego reżimu Związku Radzieckiego zasługują na taki sam surowy osąd, jak przestępstwa Niemiec hitlerowskich. [...] Jednak to nie znaczy, że Litwa niezwłocznie będzie starać się otrzymać od Rosji naprawę szkód. [...] Naprawa szkód – to w pierwszej kolejności sprawa dojrzałości i dobrej woli politycznej Rosji”. Zob. „*Niezavisimaja Gazieta*” z 18 sierpnia 2004.

⁹ „*Polskie jutro tygodnik internetowy*” z 14 czerwca 2005; <http://www.polskiejutro.com/> i <http://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/arttykul/litwa;>

i „państw ościennych” oraz możliwość połączenia wysiłków w tym zakresie¹⁰.

W roku 2012 ówczesny premier Litwy Andrius Kubilius stwierdził, że problem odszkodowań powinien stać się częścią szerszego dialogu między Unią Europejską a Rosją¹¹. W tym samym roku rząd litewski zatwierdził skład komisji, która miała przygotować stanowisko w sprawie roszczeń odszkodowawczych¹².

Stanowisko rosyjskie w sprawie odszkodowań było zawsze konsekwentne i jednoznaczne. Odpowiadając prezydentowi Adamkusowi, rosyjskie MSZ uznało, iż nie ma podstaw, by Federacji Rosyjskiej przedstawiać jakiegokolwiek żądania odszkodowań. Podkreślano, że „znany jest też stosunek wspólnoty międzynarodowej do prób wysuwania tzw. historycznych pretensji, które mogą poważnie zaszkodzić stosunkom międzynarodowym, także w globalnym kontekście”. Szczególnie ostro reagowano na próby szukania analogii między stratami poniesionymi w wyniku działań III Rzeszy i ZSRR¹³.

chce;negocjacji;w;sprawie;odszkodowan;za;okupacje;radziecka,123,0,73083.html (dostęp: 18 maja 2014 r.).

¹⁰ Warto także odnotować, że w kontekście litewskich żądań odszkodowawczych pojawiła się oferta skierowana do władz Rzeczypospolitej Polskiej. W sierpniu 2004 roku litewski minister spraw zagranicznych oświadczył, że Litwa w negocjacjach z Rosją będzie brała pod uwagę stanowisko Polski w tej sprawie (zob. „Lietuvos Žinios” z 19 sierpnia 2004, a także serwis PAP z 20 sierpnia 2004). Jak się wydaje, oferta litewska zaskoczyła władze polskie i nie miała konkretnych następstw. Zob. np. wypowiedzi rzecznika polskiego MSZ i ówczesnego prezydenta RP w: „Veidas” z 16 marca 2006 i <http://www.prezydent.pl/archiwum/archiwum-strony-lecha-kaczynskiego/wypowiedzi-prezydenta/wywiady-zagraniczne/rok-2006/veidas-16-marca-2006-r/> (dostęp: 18 maja 2014 r.). Szerzej na temat reakcji strony polskiej w: P. Kierończyk, *Problem odszkodowań w stosunkach litewsko-rosyjskich. Próba analizy potencjalnych argumentów strony rosyjskiej*, „Zeszyty Naukowe Gdańskiej Wyższej Szkoły Administracji” 2006, nr 2.

¹¹ Zob. <http://en.ria.ru/russia/20120725/174774467.html> (dostęp: 18 maja 2014 r.).

¹² Zob. strony internetowe: <http://www.15min.lt/en/article/politics/lithuania-approves-panel-to-coordinate-proposals-for-soviet-occupation-compensation-526-258964> (dostęp: 18 maja 2014 r.), <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/692340,Litwa-chce-odszkodowania-za-sowiecka-okupacje> (dostęp: 18 maja 2014 r.).

¹³ „To próby postawienia znaku równości między nazistowskim reżimem Nie-

Stanowisko Rosji nie uległo zmianie. W marcu 2006 roku Siergiej Jastrzembski (doradca prezydenta Władimira Putina) wyraźnie zadeklarował, że Rosja nie zapłaci Litwie żadnego odszkodowania¹⁴. Charakterystyczna jest także wypowiedź rosyjskiego ambasadora na Litwie (Władimir Chkhikvadze) z kwietnia 2013 roku o tym, że dla Rosji zagadnienie odszkodowań dla Litwy jest zamknięte raz na zawsze, a jego podnoszenie, tak jak i cała „okupacyjna retoryka”, nie służy wypracowaniu obustronnie korzystnych relacji rosyjsko-litewskich¹⁵. Podobnie rosyjski *ombudsman* Władimir Lukin uznał (wiosną 2012 roku) litewskie roszczenia za bezprzedmiotowe, dopowiadając, że jeśli Litwa będzie je podtrzymywać, to Rosja wystąpi z własnymi (wyższymi kwotowo). Jeszcze bardziej radykalnie wypowiedział się zastępca izby wyższej rosyjskiego parlamentu Aleksander Torshin, zapowiadając roszczenia odszkodowawcze za wszelkie inwestycje na Litwie z okresu „okupacji radzieckiej”¹⁶.

Kluczowym problemem prawnym przy ocenie stanowisk w tym sporze, jest odpowiedź na pytanie, czy w latach 1990–1991 Litwa była republiką radziecką, która oderwała się od ZSRR, czy wyzwajającym się państwem okupowanym. Inaczej mówiąc – istotne jest określenia statusu prawno-międzynarodowego i prawno-konstytucyjnego Litwy w przeddzień odzyskania niepodległości. Dla zwykłego obserwatora wydarzeń rozróżnienie to (koniec okupacji czy sece-

miec, który rozpętał agresywną wojnę w Europie, oraz Związkiem Radzieckim, który wybawił świat od «brunatnej zarazy». Są one przyjmowane w naszym kraju jak bluźnierstwo” (serwis PAP z 20 sierpnia 2004). Na te słowa warto zwrócić szczególną uwagę, gdyż stanowią swoistą kwintesencję rosyjskiej „polityki historycznej” w odniesieniu do roli ZSRR w okresie drugiej wojny światowej.

¹⁴ „Dziennik Polski” z 24 marca 2006.

¹⁵ Zob. <http://www.lithuaniatribune.com/35507/russian-ambassador-the-issue-on-compensation-of-occupation-damages-closed-for-good-201335507/> (dostęp: 18 maja 2014 r.). Wypowiedź rosyjskiego ambasadora spotkała się z repliką przewodniczącego komisji (komitetu) spraw zagranicznych litewskiego Sejmu Benediktasa Juodki, który zadeklarował, że roszczenia litewskie nie zostały bynajmniej wycofane, <http://baltic-review.com/2013/05/lithuania-continues-to-seek-compensation-from-russia-for-damage-caused-by-soviet-occupation/> (dostęp: 18 maja 2014 r.).

¹⁶ Zob. <http://rt.com/politics/compensation-claims-senseless-russian-099/> (dostęp: 18 maja 2014 r.).

sja z federacji?) jest zapewne drugorzędne i wręcz niezrozumiałe. Z prawnego punktu widzenia rozróżnienie między zakończeniem okupacji a wystąpieniem ze związku części państwa federalnego ma jednak znaczenie fundamentalne. Nie jest zatem przypadkiem, że wszystkie kraje bałtyckie jednoznacznie, już od przełomu lat 80. i 90., przychylają się do teorii „okupacyjnej”. Znalazła ona swój wyraz na Litwie w symbolicznej restytucji międzywojennej państwowości przez przywrócenie (*de facto* pozorne) 11 marca 1990 roku mocy obowiązującej konstytucji z 1938 roku¹⁷.

Stanowisko rosyjskie jest diametralnie inne. Rosjanie konsekwentnie podnoszą państwowy status Litwy Radzieckiej, uznając, że był on analogiczny do innych republik radzieckich, z Rosyjską Socjalistyczną Federacyjną Republiką Radziecką łącznie.

Już w czasach Michaiła Gorbaczowa stosunek Moskwy do paktu Ribbentrop-Mołotow i jego następstw dla Litwy był charakterystyczny. Na przykład 24 grudnia 1989 roku II Zjazd Deputowanych Ludowych ZSRR potępił pakt i uznał tajny protokół za prawnie nieobowiązujący od momentu podpisania¹⁸. Nie oznaczało to bynajmniej automatycznego określenia późniejszych działań ZSRR na obszarze państw bałtyckich, w tym aneksji, za nieprawne. Prowadziło to ówczesne władze radzieckie do nieco schizofrenicznego stanowiska – potępiając pakt, akceptowano właściwie jego podstawowy skutek.

Zgodnie z teorią dominującą wśród rosyjskich elit politycznych, a polegającą na postrzeganiu Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej jako państwa, pełnoprawnej części składowej federacji – ZSRR, mowy o jakiegokolwiek okupacji radzieckiej przed przełomem

¹⁷ Zob. ustawę o przywróceniu mocy prawnej konstytucji z 1938 roku, „Viedomosti Vierchownogo Sovietsa i Pravitielstva Litovskoj Respubliki” z 31 marca 1990 roku, Nr 9, poz. 223, s. 311. Zob. P. Kierończyk, *Restytucja niepodległości Litwy. Akty Rady Najwyższej z 11 marca 1990 r.*, „Zeszyty Naukowe Gdańskiej Wyższej Szkoły Administracji” 2007, nr 4; idem, *W dwudziestą rocznicę litewskiej deklaracji niepodległości*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2010, t. 24.

¹⁸ Istnienie tajnego protokołu do paktu Ribbentrop-Mołotow po raz pierwszy oficjalnie potwierdził sekretarz KC KPZR Aleksander Jakowlew dopiero 18 sierpnia 1989 roku. J. Ślusarczyk, *ZSRR. Kryzys i upadek imperium*, Warszawa 1997, s. 61.

roku 1990 i 1991 być nie może, gdyż nie można okupować części własnego terytorium państwowego. Tym samym bezprzedmiotowe jest stawianie kwestii roszczeń odszkodowawczych w stosunku do radzieckiego okupanta. Dyskutowany być może jedynie problem ewentualnych rozliczeń pomiędzy dawnymi członkami federacji, oczywiście z położeniem należytego nacisku na rozliczenie (zapewne niezwykle wartościowych) inwestycji radzieckich na obszarze Litwy. Fakt, że ZSRR był federacją raczej teoretyczną, a w gruncie rzeczy jednym z najbardziej scentralizowanych państw świata¹⁹, a przynależność do niego Litwy niedobrowolna, zapewne przez Rosję Putina będzie konsekwentnie lekceważony.

Zagadnienie nie jest jednak całkowicie jednoznaczne i przyznać wypada, że strona rosyjska może zręcznie wykorzystywać pewne fakty historyczne. Z jednej strony obraz stanu rzeczy jest oczywisty – w czerwcu 1940 roku w wyniku ultimatum, pod groźbą agresji wojskowej Litwa została okupowana. Jednak z drugiej – dotychczasowe organy władzy na Litwie nie zostały zlikwidowane przez Rosjan, tylko odpowiednio przekształcone (o czym dalej). Warto także zaznaczyć, że Litwinom nie udało się stworzyć sprawnie działających władz emigracyjnych²⁰. Trwająca miesiąc próba powołania własnego rządu po agresji hitlerowskiej na ZSRR zakończyła się ostatecznie fiaskiem (z powodu negatywnego stanowiska Niemiec)²¹.

¹⁹ Wymownym świadectwem rzeczywistej samodzielności republik związkowych byłego ZSRR może być kuriozalny fakt, że nawet receptury wypieków cukierniczych (tortów) były zatwierdzane centralnie przez Moskwę. J. Lewandowski, *Estonia*, Warszawa 2001, s. 210.

²⁰ O próbie powołania władz emigracyjnych zob. H. Wisner, *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Warszawa 1999, s. 222.

²¹ Innym zagadnieniem pozostaje, że dziś nawiązywanie do dziedzictwa rządu Jouzasa Ambrazevičiusa-Brazaitisa (powstałego 23 czerwca 1941 roku) jest mocno kontrowersyjne (szczególnie w kontekście reakcji środowisk żydowskich). Zob. np. J. Darski, *Litwa 1987–2004*, <http://www.darski.generation.org.pl/>, http://brazaitis.litua.com/wiki/Juozas_Ambrazevi%C4%8Dius-Brazaitis (dostęp: 18 maja 2014 r.) i http://pl.wikipedia.org/wiki/Juozas_Ambrazevi%C4%8Dius (dostęp: 18 maja 2014 r.). Choć z drugiej strony Ambrazevičius otrzymał pośmiertnie od prezydenta Valdas Adamkusa order Krzyża Pogoni (w 2009 roku). Zob. odpowiedni dekret (*dekretas*) – http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=348038 (dostęp: 18 maja 2014 r.).

Ergo, jedynymi organami państwowymi Litwy były władze Republiki Litewskiej, od czerwca 1940 roku znajdujące się pod kontrolą radziecką, a wkrótce później przekształcone we władze Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej.

Pojawia się wreszcie paradoksalne na pozór pytanie – ile może trwać okupacja? Nikt oczywiście nie jest w stanie określić jednoznacznych ram czasowych i Litwini niewątpliwie mają rację, uważając, że okupacja krótkotrwała niczym zasadniczo – z prawnego punktu widzenia – nie różni się od wieloletniej. Można jednak postawić pytanie, czy jeżeli okres okupacji państw bałtyckich przekracza dwukrotnie okres ich międzywojennej niepodległości, to ta dysproporcja czasowa nie uzasadnia czasem tezy, że nastąpiło faktyczne przekształcenie okupacji w przynależność do ZSRR²². Trzeba przy tym pamiętać, że Litwini, restytuując swoją państwowość w 1990 roku, wykorzystywali jednak organy państwowe o niezaprzeczalnie radzieckiej proveniencji (np. Radę Najwyższą)²³.

Kolejne zagadnienie ściśle wiąże się z poprzednim i dotyczy problemu, czy „wstąpienie” Litwy do ZSRR w roku 1940 miało charakter dobrowolny i zgodny z prawem międzynarodowym i prawem litewskim.

Dla osoby dysponującej chociażby elementarną wiedzą historyczną zastosowanie cudzysłowu przy słowie „wstąpienie” jest

²² Tezę taką postawił L. Antonowicz, *Rozpad ZSRR ze stanowiska prawa międzynarodowego*, „Państwo i Prawo” 1992, nr 9, s. 27: „W prawie międzynarodowym nie ma oczywiście przepisów, które ustalałyby granice czasowe dla możliwego przywrócenia władzy państwowej bezprawnie pozbawionej swego funkcjonowania przez inne państwo czy państwa. Wydaje się jednak, że nie należy zakładać takiej ewentualności *ad infinitum*, można bowiem uważać, że wprawdzie przyłączenie państw nadbałtyckich do ZSRR było pogwałceniem prawa międzynarodowego, ale upływ czasu przekraczającego dwukrotnie ich egzystencję jako państw suwerennych, w połączeniu z zasadniczo bierną postawą społeczności międzynarodowej, spowodował stan, który można określić jako zalegalizowanie pierwotnego bezprawia. Taka legalizacja nie jest czymś niespotykanym w stosunkach międzynarodowych”.

²³ Zob. uzasadnienie takiego postępowania przez litewską Radę Najwyższą w „Deklaracji w sprawie pełnomocnictw deputowanych do Rady Najwyższej Litewskiej SRR”, opublikowanej m.in. w: „Viedomosti Vierchownoho Sovieta i Pravitielstva Litovskoj Respubliki” z 31 marca 1990 roku, poz. 220, s. 308–309.

sprawą oczywistą, a odpowiedź na postawione pytanie – jednoznaczna. Pamiętać jednak należy, że Stalin uczynił dużo, by nadać operacji przyłączenia republik bałtyckich do ZSRR pozory legalności. Charakterystyczna jest dla takiego postępowania wypowiedź pełnomocnika Stalina w Estonii Andrieja Żdanowa, skierowana do lokalnych komunistów: „Mogliście z łatwością, przy naszej pomocy, złamać kark waszej burżuazji [...] chcemy uniknąć konfliktów międzynarodowych [...] Rewolucja z czerwonymi sztandarami na barykadach nie wchodzi w rachubę [...] nie jest ona wcale potrzebna [...]”²⁴. Jak widać z powyższego, ponad „rewolucyjność” zmian Stalin ewidentnie postawił ich pozorną legalność.

Starano się zatem zachować – co do zasady, bo wyjątki się zdarzały²⁵ – pozór zgodności kolejnych kroków z dotychczas istniejącym prawem państw bałtyckich. Wywołane to było najprawdopodobniej właśnie chęcią uniknięcia nadmiernych reperkusji międzynarodowych. Na przykład po ucieczce prezydenta Antanasa Smetony do Niemiec w czerwcu 1940 roku, jego obowiązki przejął, formalnie zgodnie z art. 72 konstytucji litewskiej z 1938 roku²⁶, premier Antanas Merkys. Nieco później (z inspiracji radzieckiej) powołano „rząd ludowy” pod kierownictwem Justasa Paleckisa. Ponieważ Merkys złożył dymisję, Paleckis objął także obowiązki prezydenta²⁷.

²⁴ Cyt. za: P. Łossowski, *Tragedia państw bałtyckich*, Warszawa 1990, s. 35.

²⁵ Na przykład w Estonii termin wyborów zarządzonych przez nowe władze nie był zgodny z konstytucją. Ibidem, s. 36. Zob. także M. Laar, *Wojna w lesie. Walka Estończyków o przetrwanie 1944–1956*, tłum. z est. T. Ets, tłum. ang. J. Szkudliński, Kraków 2008, s. 36.

²⁶ O tej konstytucji ogólnie np. P. Kierończyk, *Konstytucja kwietniowa i konstytucja litewska z 1938 r. – próba porównania*, w: *Prawo konstytucyjne II Rzeczypospolitej, Nauka i instytucje*, red. P. Sarnecki, Kraków 2006; idem, *Państwo bez parlamentu. Kilka uwag do międzywojennej historii konstytucjonalizmu litewskiego*, „Przegląd Sejmowy” 2003, nr 4; idem, *System konstytucyjny państwa litewskiego (1922–1940)*, Gdańsk 2008.

²⁷ Opinię o formalnej zgodności tych zmian personalnych z konstytucją przedstawia, zdaniem autora niniejszego artykułu – całkowicie słusznie, A. Zakrzewski, *Wstęp*, w: *Konstytucja Republiki Litewskiej*, Warszawa 1994, s. 16 (por. idem, *Wstęp*, w: *Konstytucja Litwy*, Warszawa 2006, s. 24, przyp. 45). Odmienne opinie w: J. Żmudzki, *Upadek Litwy niepodległej w 1940 r.*, w:

Warto w tym miejscu przypomnieć o zasadniczych różnicach między agresją Związku Radzieckiego na Polskę w 1939 roku i – późniejszą – na państwa bałtyckie. W przypadku polskim mieliśmy do czynienia ze zbrojnym uderzeniem ZSRR, które mogło zostać nawet określone mianem wojny²⁸, zaś celem agresora było natychmiastowe zniszczenie dotychczasowych instytucji administracyjnych²⁹.

Przypadek państw bałtyckich był odmienny. Zmiany były stopniowo wymuszane przez stronę radziecką. Społeczeństwa tych krajów zaskakiwano kolejnymi (rzecz jasna – coraz gorszymi) rozwiązaniami, w międzyczasie tworząc fałszywe przekonanie, że etap poprzedni stanowi już finał radzieckich zamiarów. Postępowanie takie doskonale ilustruje powiedzenie Mátyása Rákosiego – „technika krojenia salami”³⁰. W operacji włączenia republik bałtyckich do ZSRR zaangażowano zatem dosyć konsekwentnie istniejące struktury państwowe, nasycając je stopniowo odpowiednimi kadrami lub zmuszając „dawne” kadry do współpracy. Postępowanie to dotyczyło nawet prezydentów Łotwy i Estonii, którzy pozostali w pierwszym okresie na stanowiskach, ale zmuszeni zostali do wykonywania zaleceń okupantów.

Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Studium Europy Wschodniej-Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie 10–11 grudnia 1990 r., red. A. Kastor, A. Essen, Kraków 1993, s. 234. Do wniosku o niezgodności z konstytucją doszła także Komisja Rady Najwyższej LSRR do spraw zbadania układów radziecko-niemieckich i ich skutków dla Litwy. Zmianę rządu (tzn. powstanie rządu Justasa Paleckisa) określono jako dokonaną w wyniku manipulacji obowiązującej na Litwie konstytucji z 1938 roku. Manipulacją tą miał być fakt swoistej interpretacji wyjazdu prezydenta Antanasa Smetony. Zob. referat przewodniczącego komisji do spraw zbadania układów radziecko-niemieckich, przewodniczącego (Prezydenta) Litewskiej Akademii Nauk, deputowanego Rady Najwyższej J. Pozely na XVII sesji Rady Najwyższej LSRR XI kadencji (7 lutego 1990 r.), w: „Kurier Wileński” z 9 lutego 1990.

²⁸ Zob. P. Wiczorkiewicz, *Historia polityczna Polski 1935–1945*, Warszawa 2005, s. 97, 130–131 i 228–231.

²⁹ Sporadycznie zdarzały się wypadki rozkazywania pracownikom polskiej administracji czy polskich straży bezpieczeństwa przejściowego powrotu do pracy. Zob. J. Węgierski, *Lwów pod okupacją sowiecką 1939–1941*, Warszawa 1991, s. 19–20.

³⁰ J. Kochanowski, *Węgry*, Warszawa 1997, s. 115.

Stosowano przy tym umiejętnie grę pozorów. Na przykład tzw. rządy ludowe w krajach bałtyckich, powstałe w czerwcu 1940 roku, w dużej mierze składały się z osób niekojarzonych z komunizmem, niekiedy z przedstawicieli dotychczasowego establishmentu³¹. Nadal pełniły swoje funkcje ówczesne kadry administracyjne³². Można mówić wręcz o – mniej lub bardziej dobrowolnym – współudziale funkcjonującej wtedy administracji w sowietyzacji republik bałtyckich³³. W żadnym z krajów bałtyckich nie zlikwidowano lokalnych sił zbrojnych, lecz ewolucyjnie przekształcano je w „armie ludowe”, a później w terytorialne korpusy Armii Czerwonej³⁴.

Dla oceny sytuacji istotny jest także fakt, że zainstalowanie baz radzieckich, a potem całkowita okupacja Litwy nie napotykały oporu. Natomiast „odzyskanie” Wilna jesienią 1939 roku spotkało z licznymi objawami wdzięczności wobec ZSRR³⁵. „Naród litewski przyjął decyzję entuzjastycznie. 11 i 12 października odbywały się manifestacje [...]”³⁶. Tłumy okazywały ogromną radość z powodu

³¹ Zob. np. P. Łossowski, *Litwa*, Warszawa 2001, s. 156–157.

³² „W instytucjach państwowych przeprowadzona została czystka, która jednak nie była wszędzie jednakowo drastyczna [...] na przykład w ministerstwie rolnictwa utrzymało się 60 proc. starych pracowników, a w ministerstwie finansów nawet 80 proc.”. Ibidem, s. 161. Jak należy przypuszczać, sytuacja wyglądała co najmniej analogicznie na niższych szczeblach administracji.

³³ Ciekawą analizę działań administracji LSRR w stosunku do Polaków, w tym o „przekształcaniu się wczorajszych nacjonalistów litewskich w zażartych komunistów”, można przeczytać w książce P. Łossowskiego, *Polska–Litwa. Ostatnie sto lat*, Warszawa 1991, s. 72–75.

³⁴ Losy armii litewskiej po czerwcu 1940 roku w sposób kompetentny przedstawione są m. in. w: J. Rutkiewicz, W.N. Kulikow, *Wojsko litewskie 1918–1940*, Warszawa 2002; W. Rezmer, *Litewskie lotnictwo wojskowe 1919–1940*, Toruń 1999. O żołnierzach litewskich „przejętych przez ZSRR” charakterystyczna wzmianka w: S. Lewandowska, *Życie codzienne Wilna w latach II wojny światowej*, Warszawa 2001, s. 55.

³⁵ Społeczeństwo litewskie zaczęło orientować się z czasem w rzeczywistym charakterze relacji ze Związkiem Radzieckim. Refleksja przybrała m.in. postać powiedzenia: „Vilnius mūsų – Lietuva rusų” (tj. „Wilno nasze – Litwa rosyjska”).

³⁶ H. Wisner, *Litwa*, s. 211.

przekazania Wilna³⁷. W gazetach odzyskanie Wilna określano mianem triumfu³⁸.

Drugi etap agresji radzieckiej przypadł na czerwiec 1940 roku³⁹. Również wówczas władze litewskie nie zdecydowały się podjąć walki. Pytanie, czy elity litewskie w tak dramatycznej sytuacji stanęły na wysokości zadania, pozostaje otwarte, przy czym pamiętać należy, że nader łatwo z dzisiejszej perspektywy przybierać ton Katona. Podczas dramatycznego posiedzenia rządu litewskiego w nocy z 14 na 15 czerwca, kiedy zapadały decyzje o odpowiedzi na radzieckie ultimatum, prezydent Smetona proponował stawienie oporu. Nie został jednak poparty przez większość członków rządu, w tym nawet przez wojskowych⁴⁰.

Ostatecznie Litwa została zajęta całkowicie bez oporu⁴¹, a nawet przy nadmiernym serwilizmie litewskich władz wojskowych – przede wszystkim dowódcy armii gen. Vincasa Vitkauskasa⁴². Oficer ten podpisał np. odpowiednie porozumienie z przedstawicielem wojsk radzieckich o rejonach stacjonowania wkraczającej armii⁴³.

³⁷ L. Mitkiewicz, *Wspomnienia kowieńskie 1938–1939*, Warszawa 1990, s. 346.

³⁸ Zob. np. J. Rutkiewicz, W. N. Kulikow, op.cit., s. 67–74 (fotokopie tygodnika „Kairys” 1939, nr 53, relacjonującego „dzień triumfu”).

³⁹ Wobec mnogości literatury zdecydowano się nie przedstawiać dokładnie okoliczności „przyłączenia” Litwy do ZSRR. Chętnych do zapoznania się z kompetentnym, a zarazem syntetycznym opracowaniem można odesłać do dzieła P. Łossowskiego, *Tragedia*.

⁴⁰ Jego późniejszy krok – ucieczkę z kraju – należy uznać za racjonalny w ówczesnej sytuacji. Zob. np. ocenę postępowania Smetony w: T. Zubiński, *Ciche kraje*, Rzeszów 2006, s. 27.

⁴¹ Do przelewu krwi na niewielką skalę jednak doszło (w wyniku prowokacji radzieckiej jeszcze przed przyjęciem ultimatum). P. Łossowski, *Kraje*, s. 94.

⁴² Z rozkazu gen. Vincasa Vitkauskasa do armii litewskiej: „w stosunku do wkraczającej armii sowieckiej zachować wszystkie przepisy grzeczności i przyjaznych stosunków, podobnie jak były one stosowane w stosunku do armii poprzednio wprowadzonej [...]”, cyt. za: „Kurier Wileński” z 16 czerwca 1940.

⁴³ W. Rezmer, op.cit., s. 65. O próbie nakłonienia przez ministra obrony krajowej dwóch pułków piechoty do przejścia do Niemiec zob. P. Łossowski, *Kraje*, s. 95.

Strona rosyjska może tendencyjnie interpretować fakt przeprowadzenia na Litwie w lipcu 1940 roku wyborów do „sejmu ludowego”. Zgodnie z radziecką wersją historii wybory te były wolne i sejm dobrowolnie zgłosił później akces Litwy do ZSRR. Teza ta oczywiście nie znajdzie potwierdzenia u jakiegokolwiek obiektywnego historyka, co nie oznacza, że Rosja nie będzie się nią posługiwać w walce politycznej⁴⁴.

Rosjanie w dyskusji prawno-historycznej mogą podnosić także fakt przyjaznych relacji litewsko-radzieckich z okresu dwudziestolecia międzywojennego, które jeden z najwyższych urzędników państwowych niepodległej Litwy określił wiele mówiącym terminem „tradycyjnej przyjaźni”⁴⁵. Zatem, w rosyjskiej argumentacji historycznej, „zamiana” litewskiej państwowości w radziecką może stać się potwierdzeniem mocnych, proradzieckich sympatii na Litwie. Niewykluczone przy tym, że i druga (litewska) strona sporu mogłaby się do tego faktu odwoływać – wskazując na niesprowokowany charakter agresji radzieckiej w 1940 roku.

Nad zagadnieniem tym warto na chwilę się zatrzymać. Na pierwszy rzut oka historia relacji litewsko-radzieckich w okresie międzywojennym nie wydaje się bowiem odmienna – mówiąc ogólnie – od ówczesnych stosunków polsko-radzieckich, łotewsko-radzieckich czy wreszcie estońsko-radzieckich. Niepodległa Litwa rodziła się⁴⁶ na przełomie lat 1918/1919 w walce z radziecką agresją. Później, utrzymując poprawne stosunki z ZSRR (określone traktatem pokojowym z 1920 roku i traktatem o nieagresji z 1926 roku), nie związała się ze Związkiem Radzieckim formalnym sojuszem.

Nie jest to jednak pełny obraz wydarzeń. Jest prawdą, że pierwsze walki Litwini toczyli z Armią Czerwoną. Wkrótce jednak na skutek działań wojsk polskich, które oddzieliły Litwinów i Rosjan, wojska

⁴⁴ O wyborach w 1940 roku np. P. Łossowski, *Tragedia*, Warszawa 1990, s. 38–39. Krytycznej oceny wyborów dokonała także odpowiednia Komisja Rady Najwyższej LSRR. Zob. przyp. 27 *in fine*.

⁴⁵ Z wypowiedzi litewskiego ministra spraw zagranicznych Stasysa Lozoraitisa, przebywającego w Moskwie w 1934 roku. Idem, *Litwa*, s. 140.

⁴⁶ O litewskiej deklaracji (deklaracjach) niepodległości zob. np. w: A. Zakrzewski, *Wstęp*, w: *Konstytucja Litwy*, s. 9.

litewskie i radzieckie utraciły kontakt bojowy⁴⁷. W obliczu klęsk polskich, 12 lipca 1920 roku zawarto litewsko-radziecki traktat pokojowy. Ze strony radzieckiej traktat był typowym wybiegiem taktycznym. Litwie „przyznano” rozległe terytorium, obejmujące rzecz jasna Wilno, ale wybiegające także daleko na wschód i południe w porównaniu do obecnych granic Litwy. Rosja Radziecka zabezpieczyła sobie tym samym litewski odcinek frontu i pozyskała sojusznika *de facto* w zmaganiach z Polakami. Jednocześnie przewidywano, że Litwa po klęsce Polski i tak zostanie włączona do Kraju Rad⁴⁸. Litwini przy tym, dosyć naiwnie, widzieli w Rosji Radzieckiej sojusznika w konflikcie z Polską, siłę, która dopomoże im opanować i utrzymać Wilno. Nie chcieli przyjąć do wiadomości, że klęska Polski w zmaganiach z Armią Czerwoną byłaby jednocześnie końcem niepodległości wszystkich państw bałtyckich.

Ostatecznie konflikt polsko-litewski o Wileńszczyznę rozstrzygnął „bunt” wojsk gen. Lucjana Żeligowskiego⁴⁹, a później decyzja Sejmu Wileńskiego o wcieleniu Litwy Środkowej do Polski. W sensie prawnomiędzynarodowym o przynależności tych ziem do Polski zadecydowała konferencja ambasadorów Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch i Japonii z 15 marca 1923 roku. Litwa natomiast konsekwentnie odmawiała uznania rzeczywistego stanu rzeczy⁵⁰, a z wrogości do Polski uczyniono motyw przewodni litewskiej polityki zagranicznej i wewnętrznej, w tym ostatnim przypadku czyniąc z niej element kanonu wychowania patriotycznego⁵¹.

⁴⁷ W tym okresie dochodziło już do starć polsko-litewskich, nie pociągały one jednak za sobą większej liczby ofiar. Zob. P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa 1996, s. 47–48.

⁴⁸ O zagrożeniu radzieckim dla Litwy szerzej ibidem, s. 129–133.

⁴⁹ Co ciekawe, Litwini, dla których działania Lucjana Żeligowskiego są do tej pory symbolem wiarołomstwa, przeprowadzili wkrótce bardzo podobną operację w stosunku do Kłajpedy. Zob. P. Łossowski, *Kłajpeda kontra Memel. Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945*, Warszawa 2007, s. 37–53.

⁵⁰ Utrzymując stan „wojny nie wojny” (zob. ten termin w tytule książki H. Wisnera, *Wojna nie wojna. Szkice z przeszłości polsko-litewskiej*, Warszawa 1978).

⁵¹ „Konflikt z Polską zrodził wśród Litwinów niesłychanie wybujały nacjonalizm – typowy zresztą dla młodych narodów – i wręcz chorobliwe uprzedzenie do wszystkiego co polskie”. J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 288.

Politykę zagraniczną Litwy, determinowaną sprawą Wilna, można uznać za opartą na zasadzie: „każdy wróg Polski jest przyjacielem Litwy”. Z tego założenia wynikały relatywnie dobre stosunki litewsko-niemieckie i litewsko-radzieckie. Sprawy upraszczać nadmiernie nie można – do zawarcia formalnego sojuszu z ZSRR nie doszło, a politycy litewscy nie przejawiali jakiegokolwiek fascynacji radzieckim systemem ustrojowym⁵². Dobre stosunki z ZSRR były jednak dosyć stałym celem litewskiej polityki zagranicznej⁵³. Właściwie każda kolejna ekipa rządząca na Litwie zakładała⁵⁴, że „Warszawa pozostanie w złych stosunkach z Berlinem i Moskwą, a rządy niemiecki i sowiecki w ich antypolskiej polityce udzielać będą Litwie wsparcia i osłony [...]”⁵⁵. Tym samym Litwa była jedynym z krajów bałtyckich, który utrzymywał dobre relacje z ZSRR.

W walce z wizją Litwy jako ofiary radzieckiego imperializmu niezwykle ważkim argumentem strony rosyjskiej mogą być nabytki terytorialne, które Litwa zyskała po 1939 roku. Zagadnienie to pojawiło się zresztą relatywnie wcześnie, już podczas wizyty Gorbaczowa w ogarniętej gorączką niepodległościową Litwie (11 stycznia 1990 roku)⁵⁶.

Mało znany jest w Polsce fakt, że Litwa, jako jedyna republika bałtycka, „skorzystała” terytorialnie w okresie przynależności do ZSRR⁵⁷. Warto przypomnieć, że w dniu rozpoczęcia II wojny świato-

⁵² O prawdopodobnym istnieniu wśród elit litewskich dwóch głównych grup poglądów na sprawę rosyjską zob. B. Paszkiewicz, *Pod znakiem „Omegi”*, Warszawa 2003, s. 360–361.

⁵³ „Niezmienne dobre stosunki Litwa utrzymywała z ZSRR”. H. Wisner, *Litwa*, s. 208.

⁵⁴ Historię polityczną Litwy w okresie międzywojennym przedstawia kompetentnie P. Łossowski, *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury [1918–1934]*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, s. 95.

⁵⁵ Idem, *Konflikt*, s. 222. Por. także H. Wisner, *Litwa*, s. 208–209.

⁵⁶ Na spotkaniu z ówczesnym pierwszym sekretarzem KPL Algridasem Brazauskasem Raisa Gorbaczow wyraźnie stwierdziła, że Kraj Kłajpedzki jest rosyjski. A. Brazauskas, *Razvod po-litovski*, Vilnius 1993, s. 98.

⁵⁷ W tym samym czasie terytoria Estonii i Łotwy zostały okrojone na rzecz Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Radzieckiej. Estonia straciła pas pograniczny w rejonie rzeki Narwy i Peczor, Łotwa straciła obszar w okolicach Pytałowa.

wej do Litwy nie należała ani Wileńszczyzna, ani (już) okręg Kłajpedy (Mała Litwa). Wilno wraz z okolicami Litwa otrzymała od okupującego te ziemie ZSRR, na podstawie umowy „o bazach” z 10 października 1939 roku. Ponadto, drobne skrawki Wileńszczyzny Litwa uzyskała już po swoim włączeniu w skład ZSRR (okolice Druskiennik, Dziewieniszek, Hoduciszek i Święcian). Kłajpeda wraz z okręgiem została przyłączona powtórnie do Litwy po roku 1945⁵⁸.

Zagadnienie litewskich nabytków terytorialnych stanowi cenny argument w rękach rosyjskich. Przede wszystkim przypominany jest, niezbyt chętnie pamiętany na Litwie fakt, że kraj ten w pierwotnej wersji paktu Ribbentrop-Mołotow był zarówno jego ofiarą i *sui generis* beneficjentem⁵⁹. O ile kwestia ziem uzyskanych przez Litwę w 1939 roku raczej nie jest szczególnie atrakcyjna propagandowo dla Moskwy – gdyż umowę w tej sprawie zawarło jeszcze formalnie niepodległe państwo litewskie, to inaczej wygląda kwestia późniejszych nabytków (z lat 1940 i 1945). Argumentacja rosyjska może być prosta – jeżeli Litwę traktować jako państwo okupowane, a nie podmiot federacji radzieckiej, który z niej wystąpił, to powstaje problem korzyści terytorialnych uzyskanych w okresie przynależności do związku. Okupowane zostało przecież państwo, do którego ani Kłajpeda, ani Druskienniki nie należały. W najlepszym wypadku można oczekiwać propozycji uwzględnienia wartości „ziem odzyskanych” (i zapewne kosztów, które ZSRR musiał ponieść dla ich wyzwolenia) w rozliczeniu roszczeń litewskich. W najgorszym wariancie rozwoju wydarzeń, Rosja (ewentualnie Białoruś) mogłaby przejść do polityki zgłaszania roszczeń terytorialnych.

Pozycja negocjacyjna Litwy jest w tym przypadku złożona, determinowana bowiem przez trudne do rozwiązania zagadnienie – jak odwołując się stale do zasadniczego w dyskursie historycznym,

⁵⁸ Niekiedy podnoszone jest przypuszczenie, że Litwie Radzieckiej oferowano wówczas cały dzisiejszy obwód kaliningradzki. Zob. J. Jasiński, *Historia Królewca*, Olsztyn 1994, s. 265.

⁵⁹ Pierwotnie Litwa miała wchodzić do strefy niemieckiej, przy czym obie strony uznawały jej pretensje terytorialne do Wilna. Dopiero 28 września Litwa przekazana została do strefy radzieckiej (z wyjątkiem nadgranicznego pasa na południe od Niemna – ten mały skrawek Litwy został sprzedany [!] ZSRR przez Niemcy już po okupowaniu go przez ZSRR za 7,5 mln dolarów).

prawnym i politycznym pojęcia okupacji, obronić nabytki terytorialne uzyskane z rąk okupanta. Jak się wydaje, podstawowe argumenty litewskie w tym zakresie mogą być dwa. Uznanie – w przypadku Wileńszczyzny – że wschodnią granicę Litwy wyznaczał radziecko-litewski traktat pokojowy z 12 lipca 1920 roku, a w latach 1939–1940 doszło jedynie do zwrotu litewskiego terytorium, „bezprawnie okupowanego” przez Polskę⁶⁰. Odnosnie do Kłajpedy strona litewska może dowodzić, że jej cesja na rzecz Niemiec w 1939 roku nastąpiła w warunkach zagrożenia użyciem siły i powinna być analogicznie traktowana, jak inne „pokojoye” aneksje Hitlera z tego okresu czasu⁶¹.

Problemem jest wreszcie sama kwestia zupełnie dowolnie ustalonej wysokości odszkodowań i potencjalnej kompensacji korzyści uzyskanych przez Litwę w czasach radzieckich (inwestycji gospodarczych, nabytków terytorialnych itp.). Warto przypomnieć, że w przeszłości pojawiały się diametralnie różne kwoty wysokości odszkodowań. W okresie ostatniego ćwierćwiecza litewskie roszczenia były już określone np. na kwoty 146 mld dolarów, 462 mld dolarów czy 23 mld euro.

Druga strona nie pozostawała dłużna – już 2 marca 1990 roku Gorbaczow stwierdził, że Litwa winna jest ZSRR 20 mld rubli w złocie (33 mld dolarów) za inwestycje radzieckie na jej obszarze⁶².

Podsumowując powyższe spostrzeżenia należy uznać, że w litewsko-rosyjskiej dyskusji historycznej i prawnej racje moralne

⁶⁰ I to nie w pełni, gdyż granice przewidziane w traktacie z 1920 roku bieły zdecydowanie dalej na wschód, obejmując m.in. Lidę.

⁶¹ Na marginesie wypada zauważyć, że oprócz przedstawionych wątków w debacie historycznej z Rosją pojawić się może problem kolaboracji litewskiej z Niemcami hitlerowskimi. Wiadomo, że na obszarze poradzieckim określenie „faszysta” czy „kolaborujący z faszystami” ma skrajnie silnie pejoratywny wydźwięk. Szerzej o zagadnieniu kolaboracji litewskiej np. w: P. Kierończyk, *Trzy trudne tematy z najnowszej historii Litwy*, „Disputatio” 2008, t. 6.

⁶² Dane o wysokości żądanych odszkodowań przedstawiono przede wszystkim za: A. Firewicz, *Litwa po raz drugi*, Toruń 2001, s. 77. Zob. także cytowane przez A. Firewicza pozycje: AK, *Pół biliona dolarów*, „Gazeta Wyborcza” z 16 października 1991; *Litwa – godziny do niepodległości*, „Gazeta Wyborcza” z 8 marca 1990; *Lietuva laisva, nepriklausoma, be svetimos kariuomenes*, Vilnius 1993, s. 61.

są niewątpliwie po stronie litewskiej. Nie ulega wątpliwości, że operacja wojskowo-polityczna ZSRR w stosunku do Litwy w latach 1939–1940, choć nie wiązała się z istotnym litewskim oporem zbrojnym, musi być oceniana tak samo, jak np. agresja (w tym „pokojowa”) Niemiec hitlerowskich w stosunku do innych państw. Nie oznacza to jednak, że w ewentualnym sporze historycznym i prawnym strona rosyjska jest całkowicie pozbawiona możliwości argumentacji. Umożliwiają ją pozory zachowania legalizmu w roku 1940 i teza o „państwowym” charakterze LSRR tudzież jej prawnej przynależności do Związku Radzieckiego.

Twarde rosyjskie stanowisko w dyskusji historyczno-prawnej z Litwą wpisuje się doskonale w dzisiejszą ogólną politykę historyczną euroazjatyckiego mocarstwa. Rosja Putina konsekwentnie podtrzymuje radziecką narrację o udziale ZSRR w II wojnie światowej. Wykorzystywaną konsekwentnie także w walce z dzisiejszym „banderowsko-faszystowskim” rządem Ukrainy. W myśl tej koncepcji jakiegokolwiek zła, które uczynił Litwie ZSRR, nie ma znaczenia wobec historycznej roli kraju-wyzwolicieła. Koresponduje to z umiejętnym odwoływaniem się Putina do radzieckiej symboliki i podtrzymywaniem przez jego ekipę mocarstwowej wizji Rosji (nawet jeżeli dziś obraz Rosji jako supermocarstwa jest założeniem nieco kontrfaktycznym). Taki kierunek polityki, jak widzimy ostatnio, jest całkowicie zgodny z przekonaniem olbrzymiej większości społeczeństwa rosyjskiego.

STRESZCZENIE

Aneksja Litwy przez ZSRR w roku 1940 jako element współczesnej dyskusji politycznej i prawnej

Autor niniejszego artykułu koncentruje się na zagadnieniu znaczenia agresji radzieckiej na Litwę w roku 1940 dla dzisiejszych relacji rosyjsko-litewskich. Zajmuje się przede wszystkim problemem argumentów obydwu stron w trwającym od lat sporze historycznym i prawnym, dotyczącym kwestii odszkodowań żądanych przez Litwę za okres okupacji radzieckiej. Przedstawia przy tym zagadnienie pozornej legalności przyłączenia Litwy do ZSRR w 1940 roku, zasadności używania terminu okupacja, histo-

rię roszczeń litewskich, udział Polski w tym sporze, jak również opinie i kontrargumenty strony rosyjskiej. W artykule poruszony został także szereg zagadnień związanych z najnowszą historią polityczną, prawem konstytucyjnym międzywojennej Litwy oraz prawem międzynarodowym (związanych głównie z agresją na Litwę w roku 1940).

Słowa kluczowe: Litwa, Rosja, konstytucja, federacja, secesja, odszkodowania, agresja, prawo, międzynarodowe, konstytucyjne, historia, 1939, 1940.

SUMMARY

Annexation of Lithuania by the USSR in 1940, as the element of
a contemporary political and legal discussion

The author of the present article is concentrating on the issue of the significance of the Soviet invasion of Lithuania in 1940 for today's Russian-Lithuanian relations. He is dealing above all with the problem of both sides arguments in the – lasting for years – historical and legal dispute, concerning on the issue of compensations demanded by Lithuania for the period of the Soviet occupation. He is presenting the issue of the “legality” of incorporating Lithuania into the USSR in 1940, the legitimacy of the use the term “occupation”, the history of Lithuanian claims, Polish participation in the dispute, as well as the opinion of the Russian side and counterarguments. Author also discusses a lot of issues associated with the recent political history of Lithuania, the constitutional law of interwar Lithuania, as well as the international law (related mainly with the aggression of Lithuania in 1940).

Keywords: Lithuania, Russia, constitution, federation, secession, compensation, aggression, law, international, constitutional, history, 1939, 1940.

BIBLIOGRAFIA

- Antonowicz L., *Rozpad ZSRR ze stanowiska prawa międzynarodowego*, „Państwo i Prawo” 1992, nr 9.
Brazauskas A., *Razvod po-litovski*, Vilnius 1993.
Firewicz A., *Litwa po raz drugi*, Toruń 2001.

- Jasiński J., *Historia Królewca*, Olsztyn 1994.
- Kierończyk P., *Konstytucja kwietniowa i konstytucja litewska z 1938 r. – próba porównania*, w: *Prawo konstytucyjne II Rzeczypospolitej*, Nauka i instytucje, red. P. Sarnecki, Kraków 2006.
- Kierończyk P., *Państwo bez parlamentu. Kilka uwag do międzywojennej historii konstytucjonalizmu litewskiego*, „Przegląd Sejmowy” 2003, nr 4.
- Kierończyk P., *Problem odszkodowań w stosunkach litewsko-rosyjskich. Próba analizy potencjalnych argumentów strony rosyjskiej*, „Zeszyty Naukowe Gdańskiej Wyższej Szkoły Administracji” 2006, nr 2.
- Kierończyk P., *Restytucja niepodległości Litwy. Akty Rady Najwyższej z 11 marca 1990 r.*, „Zeszyty Naukowe Gdańskiej Wyższej Szkoły Administracji” 2007, nr 4.
- Kierończyk P., *System konstytucyjny państwa litewskiego (1922–1940)*, Gdańsk 2008.
- Kierończyk P., *Trzy trudne tematy z najnowszej historii Litwy*, „Disputatio” 2008, t. 6.
- Kierończyk P., *W dwudziestą rocznicę litewskiej deklaracji niepodległości*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2010, t. 24.
- Kochanowski J., *Węgry*, Warszawa 1997.
- Laar M. (tłumaczenie z języka estońskiego T. Ets, tłumaczenie z języka angielskiego: J. Szkudliński), *Wojna w lesie. Walka Estończyków o przetrwanie 1944–1956*, Kraków 2008.
- Lietuva laisva, nepriklausoma, be svetimos kariuomenes*, Vilnius 1993.
- Lewandowska S., *Życie codzienne Wilna w latach II wojny światowej*, Warszawa 2001.
- Lewandowski J., *Estonia*, Warszawa 2001.
- Łossowski P., *Kłajpeda kontra Memel. Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945*, Warszawa 2007.
- Łossowski P., *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa 1996.
- Łossowski P., *Kraje bałtyckie w latach przełomu 1934–1944*, Warszawa 2005.
- Łossowski P., *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury [1918–1934]*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972.
- Łossowski P., *Litwa*, Warszawa 2001.
- Łossowski P., *Litwa a sprawy polskie 1939–1940*, Warszawa 1985.
- Łossowski P., *Polska-Litwa. Ostatnie sto lat*, Warszawa 1991.
- Łossowski P., *Tragedia państw bałtyckich*, Warszawa 1990.
- Mitkiewicz L., *Wspomnienia kowieńskie 1938–1939*, Warszawa 1990.
- Ochmański J., *Historia Litwy*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990.
- Paszkiewicz B., *Pod znakiem „Omegi”*, Warszawa 2003.
- Rezmer W., *Litewskie lotnictwo wojskowe 1919–1940*, Toruń 1999.
- Rutkiewicz J., Kulikow W.N., *Wojsko litewskie 1918–1940*, Warszawa 2002.

- Ślusarczyk J., *ZSRR. Kryzys i upadek imperium*, Warszawa 1997.
- Węgiński J., *Lwów pod okupacją sowiecką 1939–1941*, Warszawa 1991.
- Wieczorkiewicz P., *Historia polityczna Polski 1935–1945*, Warszawa 2005.
- Wisner H., *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Warszawa 1999.
- Wisner H., *Wojna nie wojna. Szkice z przeszłości polsko-litewskiej*, Warszawa 1978.
- Zakrzewski A., *Wstęp*, w: *Konstytucja Republiki Litewskiej*, Warszawa 1994.
- Zakrzewski A., *Wstęp*, w: *Konstytucja Litwy*, Warszawa 2006.
- Zubiński T., *Ciche kraje*, Rzeszów 2006.
- Żmudzi J., *Upadek Litwy niepodległej w 1940 r.*, w: *Bałtowie. Przyszłość i teraźniejszość. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Studium Europy Wschodniej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie 10–11 grudnia 1990 r.*, red. A. Kastor, A. Essen, Kraków 1993.
- „Gazeta Wyborcza” z 8 marca 1990.
- „Gazeta Wyborcza” z 16 października 1991.
- „Kurier Wileński” z 16 czerwca 1940.
- „Kurier Wileński” z 9 lutego 1990.
- „Niezavisimaja Gazieta” z 18 sierpnia 2004.
- „Lietuvos Žinios” z 19 sierpnia 2004.
- serwis PAP z 20 sierpnia 2004.
- „Veidas” z 16 marca 2006.
- „Viedomosti Vierchownogo Sovietsa i Pravitielstva Litovskoj Respubliki” z 31 marca 1990.
- Darski J., *Litwa 1987–2004*, <http://www.darski.generation.org.pl> (dostęp: 18 maja 2014 r.)
- <http://baltic-review.com/2013/05/lithuania-continues-to-look-for-compensation-from-russia-for-damage-caused-by-soviet-occupation/> (dostęp: 18 maja 2014 r.)
- http://brazaitis.litua.com/wiki/Juozas_Ambrazevi%C4%8Dius-Brazaitis (dostęp: 18 maja 2014 r.)
- <http://en.ria.ru/russia/20120725/174774467.html> (dostęp: 18 maja 2014 r.)
- http://pl.wikipedia.org/wiki/Juozas_Ambrazevi%C4%8Dius (dostęp: 18 maja 2014 r.)
- <http://rt.com/politics/compensation-claims-senseless-russian-099/> (dostęp: 18 maja 2014 r.)
- http://wyborcza.pl/1,75968,15554051,Nowa_doktryna_Putina_i_duch_Monachium.html (dostęp: 18 maja 2014 r.)
- <http://www.15min.lt/en/article/politics/lithuania-approves-panel-to-coordinate-proposals-for-soviet-occupation-compensation-526-258964> (dostęp: 18 maja 2014 r.)

- http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=1394&p_tr2=2
(dostęp: 18 maja 2014 r.)
- http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=103905&p_tr2=2 (dostęp: 18 maja 2014 r.)
- http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=1048852
(dostęp: 18 maja 2014 r.)
- http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=104187
(dostęp: 18 maja 2014 r.)
- http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=348038
(dostęp: 18 maja 2014 r.)
- <http://www.dziennik.krakow.pl> (dostęp: 18 maja 2014 r.)
- <http://www.lithuaniatribune.com/35507/russian-ambassador-the-issue-on-compensation-of-occupation-damages-closed-for-good-201335507/>
(dostęp: 18 maja 2014 r.)
- <http://www.polskiejutro.com/> (dostęp: 18 maja 2014 r.)
- <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/692340,Litwa-chce-odszkodowania-za-sowiecka-okupacje> (dostęp: 18 maja 2014 r.)
- <http://www.prezydent.pl/archiwum/archiwum-strony-lecha-kaczynskiego/wypowiedzi-prezydenta/wywiady-zagraniczne/rok-2006/veidas-16-marca-2006-r-> (dostęp: 18 maja 2014 r.)
- <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/vladimir-putin/10686699/Is-Vladimir-Putin-the-new-Stalin-Not-now-the-USSR-has-fallen-apart.html> (dostęp: 18 maja 2014 r.)